

Костни останки от гиви и домашни животни от праисторическото селище „Телиш-Редутите“ при с. Телиш (Плевенско)

Георги РИБАРОВ, Златозар БОЕВ

Проучваната селищна могила е с площ от 4 гка и е разположена до северозападния край на с. Телиш в местността „Редутите“. Изградена е върху естествен хълм заобиколен от дълбоки долове. На изток от нея се простира обширна равнина, а на юг са хълмистите възвишения на Предбалкана. Според ГЕРГОВ (1987) „Телиш-Редутите“ се отнася към височинно разположените селища, характерни за ареала на културата „Криводол - Салкуца - Бубани“. Културният пласт е със средна дебелина 1,2 м. В него са установени 4 строителни хоризонта. Най-ранният период на заселване датиран с C-14 показва възраст 3450 ± 50 г. пр.н.е., средният - от 3290 ± 45 до 3220 ± 45 г. пр. н. е. Третият има най-близък синхрон с културите „Галатин“ и „Ребърково“ (Врачанско), „Хотница - Богонага“ (Великотърновско), „Певец“ и „Овчарово - Платото“ (Търговищко) и „Салкуца IV“ в Румъния. Този пласт се счита за преходен период между енеолита и раннобронзовата епоха. Находките от „Телиш-IV“ са предшественици на по-късната раннобронзова култура „Магура - Езеро - Коцофени“ (ГЕРГОВ, 1992).

Материал и методи

Събраният археозоологичен материал възлиза на около 6000 бр. кости и костни фрагменти и е определен чрез сравнителните скелетни колекции на Отдел Природа на Исторически музей - гр. Ямбол и Националния природонаучен музей при БАН. При остеометричното сравняване на фосилните и субфосилните еквиди са използвани следните четири коефициенти:

Ширина на проксималната епифиза x 100

K1 = -----

Максимална дължина на костта

Минимална ширина на гиафизата x 100
K2 = -----
Максимална дължина на костта

Ширина на гиафизата в средата x 100
K3 = -----
Максимална дължина на костта

Ширина на дисталната епифиза x 100
K4 = -----
Максимална дължина на костта

Констатациите и изводите имат предварителен характер, защото се основават на подбрана извадка от най-запазените находки, които съставляват около 1/10 от целия остеологичен материал, отличаваш се със силна фрагментираност на костните останки. Това ни кара да се въздържим от представянето на статистически данни, както и на остеометрични характеристики за по-масовите видове домашни бозайници.

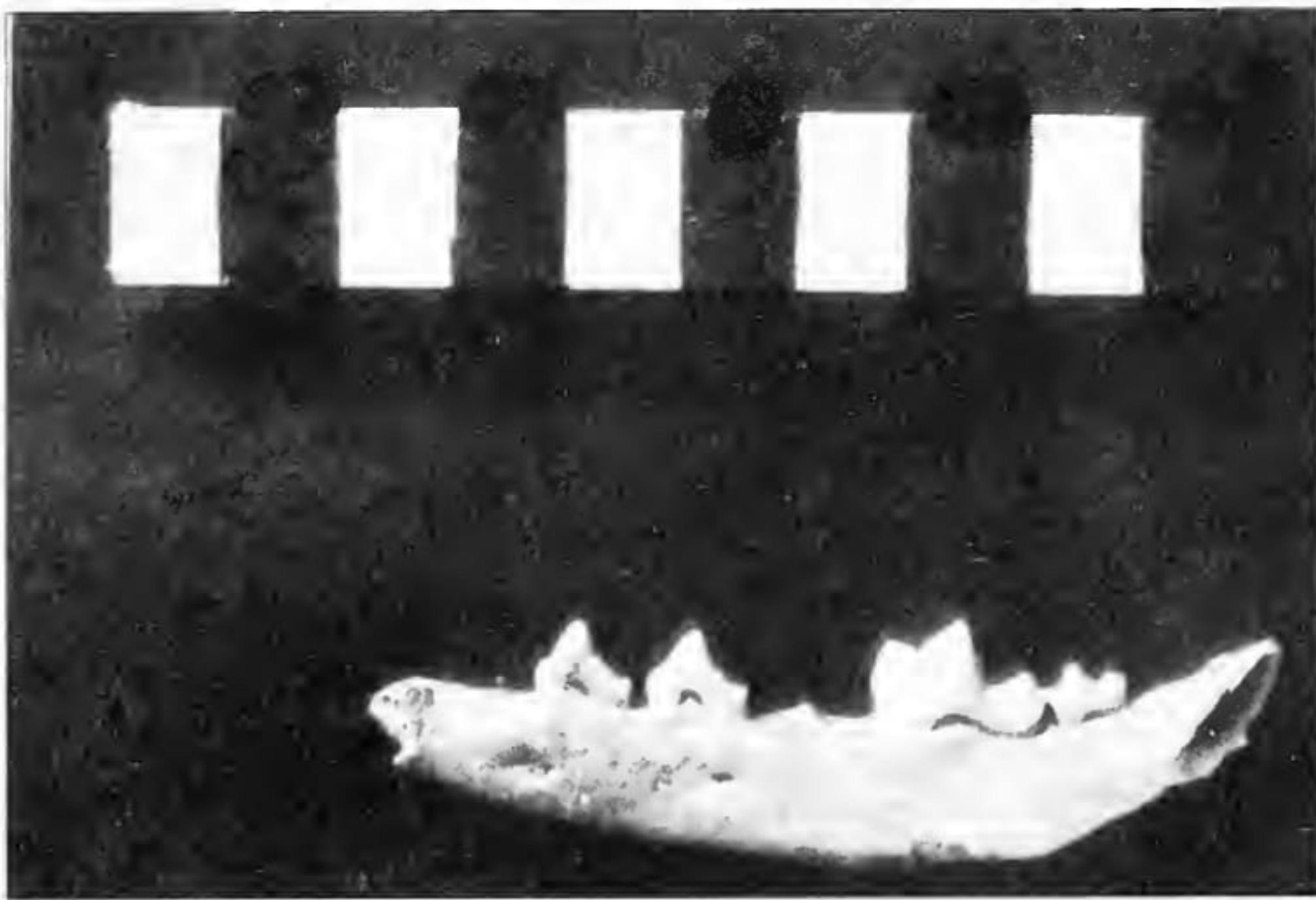
Изказваме благодарност на н.с. Венцеслав Гергов (ИМ - Плевен) за предоставянето на материала и на Панайот Димитров (НПМ - София) за помощта при първичната обработка на материала.

Настоящото проучване е осъществено със съдействието на Националния фонд „Научни изследвания“ (Проект НИ Б-202/1992).

Видов състав на гибите животни и археоекологичен коментар

Като се имат предвид машабите на обезлесяването през последните столетия във водосборните басейни на протичащите на 6-7 km източно и западно от селището реки Вит и Искър, можем да допуснем, че преди около 5000 г. те са били значително по-пълноводни. Индикатор за наличието на равнинни горски участъци с речни разливи са намерените останки от бобър (*Castor fiber*). Този гризач е бил традиционен обект на лов чак до XVII в., когато изчезва окончателно от българската природа (БОЕВ, 1958). В непосредствена близост до селищната могила и днес протича малка река (р. Бара, която захранва язовир „Телиш“). За наличието на бобъра са необходими обширни широколистни гори, в които с клони от мека дървесина (елша, бряст, върба) да може да се храни и да устрои жилищата си. Останките от гиб кон (тарпан) (*Equus gmelini*) са индикатор за наличието на открити степно-хълмисти терени в околностите на селището.

Сред ловните обекти на жителите от праисторическото селище са лисицата (*Vulpes vulpes*) (фиг. 1) и язовецът (*Meles meles*), чиито останки

Фиг. 1. Фрагмент от долната лява получелюст на лисица (*Vulpes vulpes*).

(глиги), е населявала горските маси по склоновете на долове и хълмове до биотопи с хигрофилна (блатна) крайречна растителност. Най-многобройният дивеч е бил благородният елен (*Cervus elaphus*), който като типичен горски вид също се отнася към тази категория. Обилието на еленови останки в археозоологичния материал определя приоритетното му значение като ловен обект за праисторическите ловци и в енеолитния култър при с. Долнослав (Асеновградско).

Значителен археозоологичен интерес представляват находките от елена лопатар (*Cervus dama*) (фиг. 2), явяващи се поредно доказателство за автохтонния произход на този вид в България. Въз основа на археозоологичен материал от елинистичната и римската епоха Рибаров (1983) изказва мнение, че този вид е автохтонен за българските земи, което противоречи на някои разпространени у нас съвращания, че „лопатарът не е наш местен дивеч“ (Русков, 1957). Очевидно обаче и допусканятията за появата и разселването на лопатара на Балканите едва през римската епоха (ДРАГОЕВ, 1978) или в още по-ново време (БОТЕВ, 1981) също са погрешни. Интересно е да се спомене, че при разкопките на римската крепост край гр. Айтос Рафаил Попов намира фрагменти от рога на лопатар (ДРАГОЕВ, 1978). За съжаление, както последните, така и намерените при с. Михалич (Свиленградско) през 1949 г. от Стефан Иванов останки от лопатар датирани III хил. пр. н. е. не са документирани достатъчно. След проучването на точно определени и датирани останки от елинистичната и римската епоха, се доказва, че лопатарът е бил естествено разпространен по нашите земи вероятно до Средновековието (РИБАРОВ, 1983). Впоследствие в археозоологичната ни литература се появяват и други съобщения за намирането на останки от този вид в България. ВАСИЛЕВ (1985) го съобщава за късния енеолит от Овчарово, ВÖKÖNYI (1989) за енеолита в Драма, РИБАРОВ и БОЕВ (1990) - за късножелязната

присъстват в костния материал. Месото на язовеца е годно за консумация, а и днес в някои райони на страната то се използва за храна.

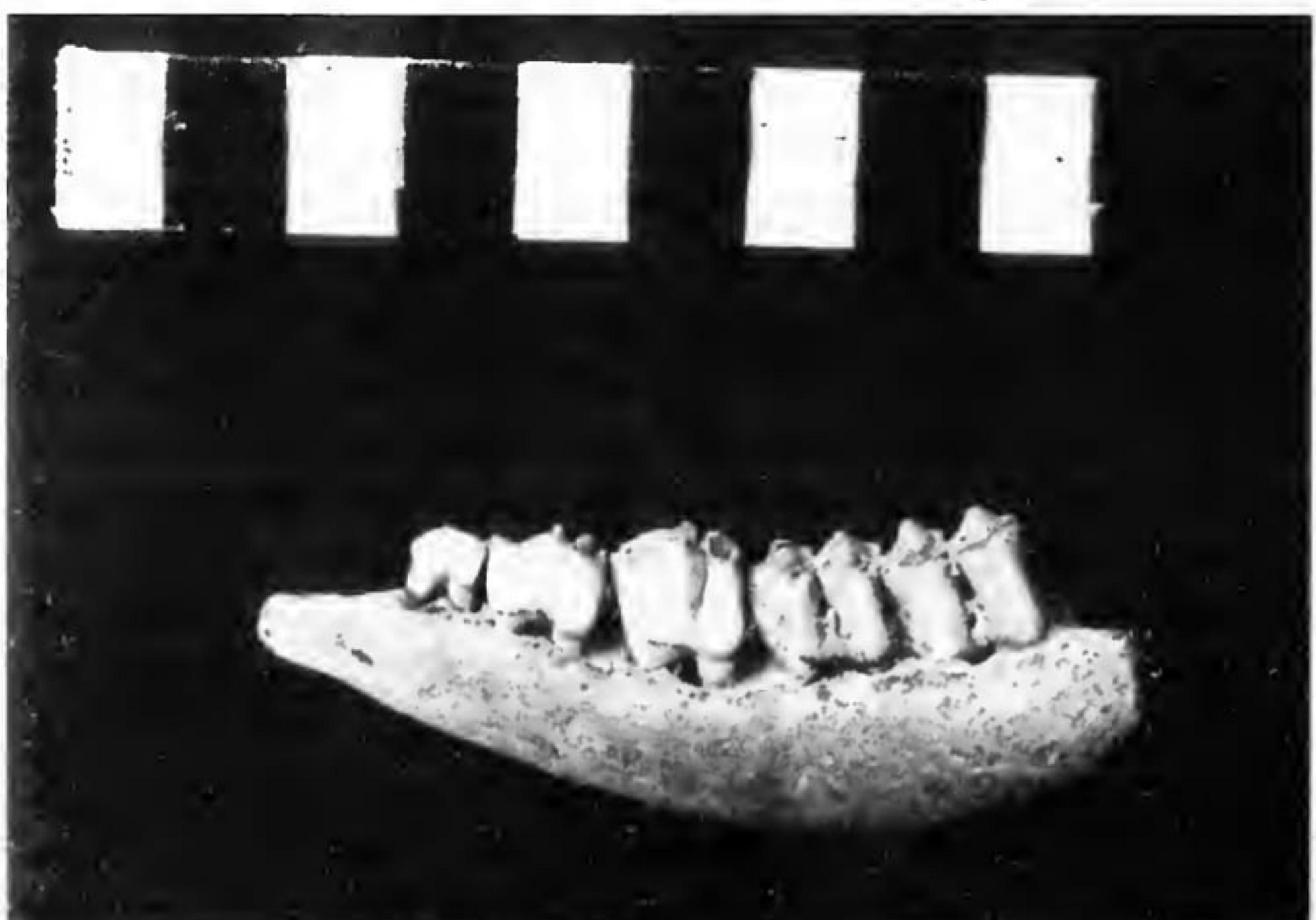
Останките от кафява мечка (*Ursus arctos*) указват наличието на гъсти гори. Дивата свиня (*Sus scrofa*), установена по костни фрагменти и зъби

Фиг. 2. Проксимален фрагмент от рог на елен лопатар (*Cervus dama*) заедно с розетката.

фаунистичен елемент и изисква сравнително по-мек климат. Разширяването на ареала му на север и северозапад по нашите земи е следствие на цялостната тенденция към затопляне на климата (т. н. климатичен оптимум отпреди 8 000 г.), както и унищожаването на първичните гъсти широколистни гори и постепенната им замяна с разредени издънкови гори от парков тип, към които лопатарът е по-приспособен. Това обяснява и неговото разпространение в енеолита от Североизточна, а също така и в Северозападна България (Телиш).

От гигантите копитни бозайници - обитатели на горите са установени

Фиг. 3. Фрагмент от долната лява получелюст на сърна (*Capreolus capreolus*).

епоха в Ясь-тепе (Ямболско), РИБАРОВ (1990) - за античността и средновековието в Цуида (Сливен), БОРИСОВ (1991) - за средновековието в Дядово (Новозагорско) и накрая RIBAROV (1994) - за енеолита на Созопол.

По-честото намиране на останките от елена лопатар в Югоизточна България е обяснимо с това, че той е субсредиземноморски

също и сърната (*Capreolus capreolus*) (фиг. 3) и турът (*Bos primigenius*). Турът все още бил широко разпространен и често бил предмет на лов. Турът предпочитал светлите широколистни равнинни смесени гори с поляни, обрасли с обилна тревна растителност (КОWALSKI, 1975). От българската природа изчезва през XVI

в. (ИВАНОВ, 1959) поради прекомерния му лов и унищожаването на равнинните гори.

В изследвания материал птиците са представени от две кости, принадлежащи на два различни вида. Едната (кам. №. НПМ 5241 - проксимален фрагмент от лява раменна кост) е на скален орел (*Aquila chrysaetos*), а другата (кам. №. НПМ 5242 - проксимален фрагмент от лява бедрена кост) - на неопределена до вид поради фрагментарността на находката фазанова птица (*Phasianidae* gen.) с големината на фазан (*Phasianus colchicus*). Скалният орел днес е обитател на планинските скални масиви. Предпочита проломи, дефилета, жрела със слабо човешко присъствие. Преди обаче, когато антропогенните въздействия върху природата са били по-слаби, той все още до края на XIX в. е обитавал равнините и низините (ПАТЕВ, 1950). Днес е една от най-редките птици в орнитофауната на България.

Слабото присъствие на птичите останки обясняваме единствено с недостатъци в методиката на събирането на материала при разкопките. Пресъването на изкопната пръст винаги дава възможност да се установи и мястото на птиците в бита на древното население (значението им като обекти на лов и пр.). Обикновено при разкопките броят на птичите останки е многократно по-малък от този на останките от бозайници, но в повечето случаи птиците имат преобладаващ дял от видовия състав. В изследвания материал например двете птичи кости съставляват 11,1 % от състава на установените диви животни.

Разнообразният релеф (хълмисти форми, равнинни терени, речни долини), разнообразният ландшафт (открити тревно-храстови съобщества, горски масиви, скални комплекси), както и близостта на двете големи реки Искър и Вит (и по-малката р. Бара) и техните разливи и прилежащите им блата обуславяли едни твърде благоприятни условия за уседнал живот на обитателите на енеолитното селище. Разнообразието на животинския свят в тази богата природна среда позволявало чрез лова на едър дивеч редовно да се доставят необходимите продукти - месо, кожи, както и кости и рога, за изработването на сечива и гр.

Останки от тарпаноидни коне

Особен интерес предизвикват костните останки от коне от тарпанов тип, които принадлежат на диви животни. За пръв път останки от тарпан по нашите земи са съобщени от късножелязната епоха от Ясьтепе, Ямболско (РИБАРОВ, БОЕВ, 1990). Друга находка от тарпан произлиза от потъналото енеолитно селище при Созопол (RIBAROV, 1994). Въпросът за разпространението на дивите и появата на домашните коне през неолита, енеолита и бронзовата епоха по нашите земи все още е дискусионен. Това определя голямото значение на проучените 8 находки от халколит-раннобронзовото селище при с. Телиш. Останките принадлежат на 4 индивида - две възрастни (*adultus*), един неполовозръл (*subadultus*) и един малък (*juvenis*) индивид. Най-добре запазена е

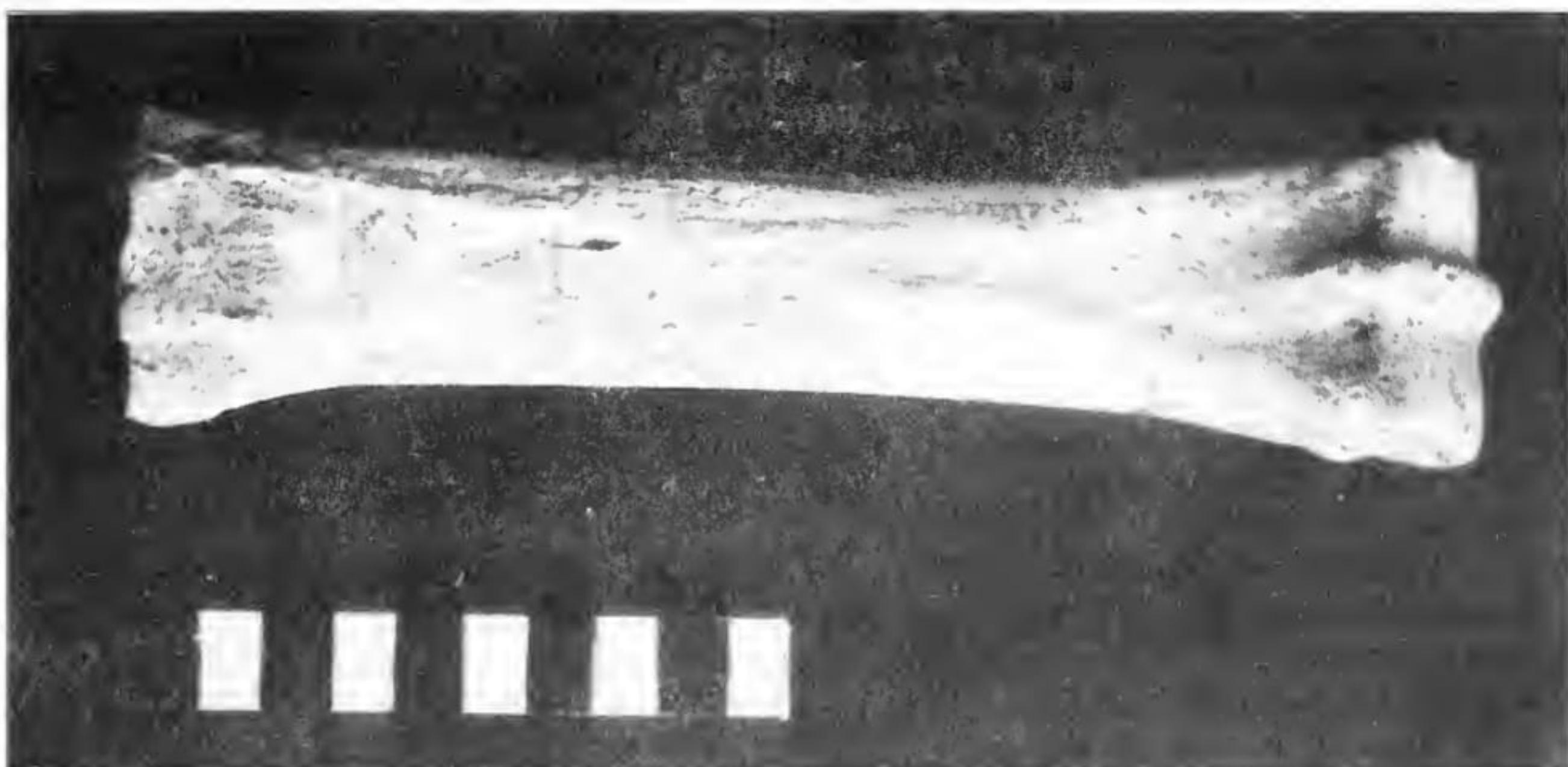
Таблица 1

Сравнение на остеометричните признаци и коефициентите на метакарпала кост на кон от Телиш-Редутите (к. Т.) с такива кости на тарпан (*Equus gmelini* - E. g.) (кол. №. 521 ЗИН¹), широкоподилен кон (*Equus latipes* - E. l.) (кол. №. 25830 ЗИН) и гиво европейско магаре (*Equus hidruntinus* - E. h.) от енеолитното селище при Овчарово

Признак	k. T.	E. g.	E. l.	E. h.
Признаци				
Макс. дължина на костта	214.0	206.5	235.0	181.0
Шир. на прокс. епифиза	47.8	46.6	56.8	37.0
Сечение на прокс. епифиза	32.6	32.7	37.2	27.0
Шир. на гуафизата в средата	33.0	32.8	39.3	24.0
Сечение на гуаф. в средата	25.4	23.9	27.9	19.0
Шир. на дисталната епифиза	48.9	46.4	56.9	34.0
Сеч. на дисталната епифиза	34.0	33.1	41.4	-
Мин. ширина на гуафизата	33.0	32.8	39.3	23.5
Коефициенти				
K1	22.34	22.57	24.17	20.44
K2	15.42	15.88	16.72	12.98
K3	15.42	-	16.72	13.26
K4	22.85	22.47	24.21	18.78

една ясна метакарпала кост на възрастен екземпляр (фиг. 4), чиито измерения са представени на табл. 1. Голямото морфологично сходство на конете от Телиш с тарпана (*Equus gmelini*) личи както от директните измерения на костта, така и от относителните размери - четирите коефициента. Наличието на останки от разновъзрастови животни (4 коня от 3 различни възрасти), както и намерените по костите следи от термична обработка, свързани с приготвянето на конското мясо за консумиране, навежда на мисълта, че по-вероятно става въпрос за гиви индивиди, които са били ловни обекти. Това не противоречи на факта, че успоредно с лова на коне се ловели и други едри копитни бозайници - турове, благородни елени, елени лопатари и гр. По данни на ВАСИЛЕВ (1983), НИНОВ (1989) и наши проучвания (RIBAROV, 1994; непубл. данни) характерни бозайници за енеолитната епоха са гивото европейско магаре (*Equus hidruntinus*), лъвът (*Panthera leo*), еленът лопатар (*Cervus dama*) и тарпанът (*Equus gmelini*), последните два от които присъстват сред ловните животни от селището при с. Телиш. Известно е, че в началния етап на одомашняване (подобно на други видове домашни животни

¹ от колекцията на Зоологическия институт на Руската Академия на науките, Санкт-Петербург.

Фиг. 4. Дясна метакарпална кост на тарпан (*Equus gmelini*).

- магаре, говедо, бивол) конете са били източник на месо и кожа. Едва по-късно те са били използвани и като тегличителна впрегатна сила или за езда. Едни от най-ранните одомашнени коне, установени по нашите земи (конете от потъналото ранно-бронзово селище при Урдовиза /дн. Китен/) са били използвани и като източник на месо (RIBAROV, 1991). В този случай обаче се касае за домашни коне, чийто прародител е друг вид кон - ширококопитния кон (*Equus latipes*) (RIBAROV, 1991; РИБАРОВ, под печат). Макар че по всичко изглежда, че тук става дума за диви тарпани, едва след проучването на всички археозоологични останки ще може с по-голяма категоричност конете от Телиш да се определят като диви или вече одомашнени.

Останки от домашни животни

Както е посочено (табл. 2), жителите на халколит-раннобронзовото селище са отглеждали най-малко 5 вида домашни животни - говедо, свиня, овца, коза и куче. Това говори за едно добре развито разнородно животновъдно стопанство, основаващо се изключително на скотовъдството - отглеждането на едър и дребен рогат добитък. Наред с това, както личи от разнообразния видов състав на фауната на дивите бозайници, може да приемем, че ловът в бита на жителите от „Телиш-Редутите“ все още е играл важна роля.

Останките от кучета (*Canis familiaris*) показват, че тези животни са принадлежали на средна по размер порода с размерите на чакал (*Canis aureus*).

От малкото видово определени останки от коза (*Capra hircus*) и овца (*Ovis aries*) не може да се правят изводи за физическия тип на отглежданите породи, но сред останките и на двета вида преобладават сравнително дребни екземпляри. Очевидно овцете и козите са използвани и като източник на мляко, защото костни останки от ювенилни индивиди (агнета и ярема) не са открити. Това би могло да означава, че младите животни, рядко се използвали

Таблица 2

Фаунистичен списък на дивите и домашните животни в енеолитното селище „Телиш-Редутите“

I. Диви животни

Бозайници

1. Благороден елен (*Cervus elaphus*)
2. Дива свиня (*Sus scrofa*)
3. Тур (*Bos primigenius*)
4. Сърна (*Capreolus capreolus*)
5. Тарпан (*Equus gmelini*)
6. Бобър (*Castor fiber*)
7. Язовец (*Meles meles*)
8. Елен лопатар (*Cervus dama*)
9. Кафява мечка (*Ursus arctos*)
10. Лисица (*Vulpes vulpes*)
11. Див заяк (*Lepus europaeus*)

Птици

12. Скален орел (*Aquila chrysaetos*)
13. Неонред. фазанова птица (Phasianidae gen. et sp. indet.)

II. Домашни животни

14. Говедо (*Bos taurus*)
15. Свиня (*Sus scrofa domestica*)
16. Куче (*Canis familiaris*)
17. Овча (*Ovis aries*)
18. Коза (*Capra hircus*)

като източник на месо или дори, въобще не са били убивани. Косвено този извод се потвърждава и от относително по-големия дял на дивите ловни животни, които съставляли по-голямата част от месото необходимо за храна.

Месното животновъдство се основавало на отглеждането на домашната свиня и на домашното говедо. Много от домашните свине са били заколовани в неполовозръла, млада или дори в много млада възраст. Консумираното свинско месо било най-често на много малки прасенца или на прасета с тегло 10-20 кг. Само в редки случаи израсли стари свине са били използвани за храна.

За разлика от свинете, по-голямата част от говедата достигали своята зрялост и едва тогава са били използвани като източник на мляко, месо, кожи и гр.

Сечива

Сред материалите са и 21 оръдия на труда, всичките изработени от еленов рог. Използвани са както отделните заострени връхни израстъци, така и междинните широки участъци на разклоненията на рогата на благородния елен. Широко се е прилагала термичната обработка за повишаване на твърдостта и здравината на сечивата. В 1/3 от случаите изработените оръдия на труда са били закалявани. Разпределението на сечивата по предназначение е както следва: шила (сагила) - 12 бр., брадви-чукове - 6 бр., сохи (мотики) - 2 бр., брадви - 1 бр. Сред материала е намерена и една миниатюрна антропоморфна стилизирана фигурка-амулт, изработена от еленов рог.

Литература

- БОЕВ Н. 1958. Очерт върху изчезването на бобъра у нас и съседните страни. - Изв. Зоол. инст. с музей, 7: 433-456.
- БОРИСОВ Б. 1981. Икономиката на средновековното селище върху селищната могила до с. Дядово, Бургаско. - Изв. на музеите от Югоизт. Бълг., 14: 68-89.
- БОТЕВ Н. 1981. Елен лопатар - *Cervus dama* L. - В: Ловно стопанство., С., Земиздат, 114-115.
- ВАСИЛЕВ В. 1983. Животновъдството и ловът в живота на населението от енеолитното селище при с. Овчарово. В: Овчарово, БАН, С., 67-79.
- ВАСИЛЕВ В. 1985. Изследвания на фауната на селищната могила Овчарово. - Интердисц. изследв. 13: 7-199.
- ГЕРГОВ В. 1987. Медни находки от праисторическото селище в Регутите при с. Телиш, Плевенски окръг. - Археология, 4: 44-54.
- ГЕРГОВ В. 1992. Мястото на селището Телиш-Регутите в проблема за Прекоходния период в България. - Археология, 2: 49.
- ДРАГОЕВ П. 1978. Елен-лопатар (*Cervus dama* L.). В: Обогатяване на ловната фауна в България. С., Земиздат, 29-34.
- ИВАНОВ С. 1959. Храната от животински произход на обитателите на южната порта в Преслав. - Изв. на Арх. инст., 22: 209-221.
- НИНОВ А. 1989. Останки от лъв по българските земи. - Археология, 2: 55-60.
- ПАТЕВ П. 1950. Птиците в България. - Фауна на България, №. 1., С., БАН, 364 с.
- РИБАРОВ Г. 1983. Еленът лопатар по нашите земи. - Природа, БАН, 2: 58-59.
- РИБАРОВ Г. 1990. Бозайниците в бита на жителите от раннови- зантийското и средновековното българско селище в Хисарлъка (Сливен). - Археология, 4: 50-58.
- РИБАРОВ Г. Под печат. Останки от ширококопитния кон (*Equus latipes* Gromova) в Източна България. - Интердисц. изсл., 19.
- РИБАРОВ Г., З. БОЕВ. 1990. Проучване на животинските останки от селището Ясьтепе край Ямбол от късножелязната епоха. Интердисц. изсл. 17: 83-90.
- РУСКОВ М. 1957. Сем. Еленови (Cervidae). В: Ловно стопанство. С., Земиздат, 163-174.
- ВÖKÖNYI S. 1989. Erster vorläufiger Bericht über die Tierknochenfunde der Karanovo-VI- und Karanovo-V- Besiedlung in Drama. - In: Bericht über bulgarisch-deutsche Ausgrabungen in Drama (1983-1988), 123-127.
- KOWALSKI K. (red.) 1975. Tur (*Bos primigenius*). - In: Maly slownik zoologiczny. Ssaki. Warszawa, Wiedza Powszechna, 380-381.

- RIBAROV G. 1991. The osteological material from the sunken settlement at Ourdoviza. - In: Actes du symp. internat. Thracia Pontica, 4: 113-119.
- RIBAROV G. 1994. Archaeozoological material from the eneolithic and early bronze age settlement at Sozopol. - In: Actes du symp. internat. Thracia Pontica. 5: 51-57.

Постъпила на 25.4.1995

Адрес на авторите
Георги Рибаров
ж.к. Меден рудник, бл. 409, вх. Б, ан. 8
8000 Бургас

Златозар Боеv
Национален природонаучен музей при БАН
бул. Цар Освободител 1
1000 София

Bone remains of wild and domestic animals from the Telish-Redoutite prehistoric settlement near Telish (Pleven district)

Georgi RIBAROV, Zlatozar BOEV

(Summary)

The species composition of animals of a Neolithic - Early Bronze Age (3450 - 3320 B.C.) settlement in central part of North Bulgaria is studied. A total of 16 species of wild and domestic mammals and 2 species of wild birds are established. *Cervus elaphus*, *Bos primigenius* and *Sus scrofa* are the most often game. The remaining species are: *Capreolus capreolus*, *Equus gmelini*, *Castor fiber*, *Meles meles*, *Cervus dama*, *Ursus arctos*, *Vulpes vulpes*, *Lepus europaeus*, *Aquila chrysaetos*, and Phasianidae gen. et sp. indet.

The domestic animals are represented by 5 species: *Bos taurus*, *Sus scrofa domestica*, *Ovis aries*, *Capra hircus* and *Canis familiaris*. The sheeps and goats were represented by small breeds and they possibly were used for milk and meat. The domestic pigs were the main source of meat and a large share of them was killed as juveniles. The horses meat was used for food also and it was roasted on direct fire.

A large variety of different kinds of tools (axes, hammers, awls, forked poles, hoes, mattocks, and spuds) were produced from deer horn.

There were variable and favorable environmental conditions in the vicinity of the settlement: forest massifs, rocky complexes, openland grass and shrub terrains, hilly forms, river vallies, large rivers, etc. All these habitats were used for hunt by the ancient populations of the region.